

Metafizik ve Epistemoloji Bağlamında Etik Teorisi

Ethical Theory Regarding Metaphysics and Epistemology

Doğa ÇAPAR^a

Bilinen felsefe tarihi süresince insanlar evreni anlamaya çalışırken ekseriyetle şu ya da bu şekilde belirli sınırlar ortaya koymuştur. Mevcut denemede ise bu geleneğe karşı çıkılarak kainatı anlamaya, dahası yorumlamaya çalışırken onun *apeironik* olduğu kabulüyle başlanmaktadır. Bahis konusu metafizik kabul, tıpkı mevcut denemedeği gibi, varoluşsal yapının oluşmasını sağlamıştır. Bu varoluşsal yapının sürekli aşılması ile de epistemoloji vücuda gelmiştir, çünkü bilginin (επιστημη) var olabilmesi için kendi kaynağının (αρχη) da var olması gerekmektedir. Zira o kaynak da bilginin kendisidir. Yani bilgi her zaman vardır ve Platon'un fikirlerinin aksine dinamiktir. İşte etik de, bu epistemolojik fikirler üstünden temellendirilmektedir, yani bilgi ile var olmaktadır.

Tarihsel açıdan metafiziksel bir problem olarak *apeiron* (απειρον), Anaximadros'un MÖ altıncı yüzyılın başlarında ortaya attığı bir iddia şeklinde karşımıza çıkar. Antik Yunancanın okunmasında eksiklikler olsa da *apeiron* ile sonsuz ve sınırsız fikrinin ifade edilmeye çalışıldığı fikrimce kabul edilebilir; çünkü kendi içinde sınırlı bir küme doğal olarak sonsuz da olamaz, zira zaten sınırları vardır. Sonsuz bir kümenin elemanları arasındaysa bir sınır yine olamaz; zira sınır sonsuzluğa bir son çekecektir. Yani anlaşılması gereken *bir mahiyet olarak apeironun* sonsuz ve sınırsız kavramlarıyla bir bütün olarak algılanması gerektiğidir. Binaenaleyh şu da düşünülebilir: sınırlı bir evrenin içinde diyalektik bir sonsuz döngü olamaz mı? Bu soru bize *apeironun* lineer¹ mi yoksa sirküler mi anlaşılacağı tartışmasına götürür. Metafizik tartışmasını daha da derinleştirmemek adına lineer bir yapıyı kabul ederek tartışmaya başlayorum.

Pekala, burada bahsedilen sonsuzluk zamansal mıdır yoksa uzamsal mıdır? Her ne kadar Aristoteles Miletlilere kendi dörtlü nedensellik şeması üzerinden yaklaşıp, onların "yalnızca maddesel bir biçimde" (τας εν υλης ειδει μονας) (1)(2) baktıklarını söylese de, kendisini döneminin epistemolojisiyle ve ontolojisiyle sınırladığı için, birçokları tarafından felsefe tarihi yazdığı zannedilmesine rağmen fenomenleri eksik görmüştür. Zira burada kullanılması gereken sözcük "madde" değil "doğa" yani *physis*'tir ki, Miletliler hem *süreç* hem *yapı*² anlamına gelen *physis*'ten başka bir varoluş biçimi bilmemekteydiler. (3) Kısacası, Anaximadros'tan elimizde şimdilik kalan birinci el kaynak olmasa da her iki açıdan da değerlendirilebilir. Uzamsal sonsuzluk gerek evrenin sınırsızlığı gerek maddenin sonsuzluğu, zamansal sonsuzluk ise değişimi kainatın temel taşı kılması açısından önemlidir.

Presokratik dönem coğrafi olarak şahsi kanaatimce iki ana gruba³ ayrılabilir: İonia ve Güney İtalya. (4) Güney İtalyadaki düşünce silsilesi, *matematiksel bir metafizikten* (5) temel alan *tümel bütünlük* üstüne kuruludur. Matematiğe dayalı olması ile tümel bütün arasındaki sıkı ilişki, matematiğin en nihayetinde *dinsel* temellere dayalı, tüm kainatı kusursuzca ifade etme çabasında olan bir uğraş olmasına bağlıdır. Mevcut düşünce, doğal olarak peşinden değişimin mutlak reddini getirecektir. Zira bilindiği gibi Parmenides'ten ve Pisagor'dan oldukça etkilenen Platon'a göre de sadece değişmeyen tümellerin bilgisi bilinebilir; yani varlık, oluş olmadığından ötürü var olmalıdır. Bahsedilen durum, felsefenin dinsel yaşama temel sağlama aracına dönüşmesi, daha az fiziksel ve daha fazla soyut bir hale gelmesiyle tabii ki ilişkilidir. Buna nazaran İon geleneği ise, geleneksel dinsel fenomenlerin kaotikliğini (istekleri sürekli çatışan tanrıların (bkz. Odessia) tarihi) ve *fiziksel metafiziği* temel alan *tikel bütünlük* üstünden yorum yapar. Güney İtalyalıların tersine İonlar, anlaşılabilir sonuçlar yerine,

^aUfuk Üniversitesi Tıp Fakültesi, ✉ doga.capar@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 22.05.2018 • Kabul Tarihi: 25.05.2018

kestirilemeyecek sonuçların meydana gelebileceğini düşünür ve tikel fenomenleri açıklama ihtiyacı güderler ki bu da sürekli bir değişim ve oluş düşüncesini getirecektir. Bu nedenle, uzamsal sonsuzluk fikri ortaya atılırken “var olan nesnelere var olabilmesi” düşüncesi hakimdir. Varoluş, oluşu gerektirir; ki yukarıda açıklandığı gibi İon geleneği bu şekilde düşünecektir. Sınırı olan bir kainatta varoluş, oluş olmadığından ötürü olmayacaktır; çünkü arkhe sonlu ve sınırlıdır. Devininin olabilmesi için arkhenin de sonsuza kadar devinebilecek sonsuzlukta olması gerekir. Demek ki sınırsız bir evrende oluş her “zaman” olacağına göre varoluş da vardır. Buradaki düşüncelerin *bilimsel olmaması*, yanlışlanamamasına ve verilerin sürekli kendini gerektirmesine; bununla beraber *tutarlı olması* ise kendi iç bağlamında temelleri sağlam bir yapı oluşturmasına bağlıdır.

Zamanın yukarıda vurgulanması ise önemlidir. Pisagor’a göre apeiron, *kosmosun* dışında olarak hem uzamsal hem de zamansal açıdan sonsuzdur. Kosmosun dışındadır, çünkü kosmos meydana gelirken apeirona *sayılar* aracılığıyla hem uzamsal hem de zamansal olarak sınırlar (*περατος*) çekilmiştir. Yani sayılar sınırsızı içine çeker. Böylece, formu olmayan apeirona form verilerek düzenli ve önceden tahmin edilebilir bir yapıya çevrilmesi sağlanmıştır. Bilhassa Timaios kitabında Pisagor’dan fazlasıyla etkilenen Platon’da ise ideal kosmos modeli olarak Varlık, düzensiz bir kütle yığını olarak Oluş⁴ ve, Uzam “daha gökler oluşmadan önce vardı” (*και πριν ουρανου γενεσθαι*, iii.52. D a.g.e) Adeta bir tasarımcı olarak Tanrı, apeironun sayılara göre devinen bir imgesini oluşturur ki *zaman* (*χρονος*) dediğimiz şey de bu imgedir. Yani sayılarla beraber oluşan düzenli devinimler “zaman”ı da meydana getirmiştir.⁵ Burada bilinmesi gereken önemli nokta ise bizim zaman anlayışımız ile Aristo’nun zaman anlayışının farklı olduğudur. Bizim için zaman, önceyi ve sonrayı (*το προτερον και υστερον*) tam anlamıyla kapsar, ama Aristo için (6) önce ve sonra (salt ardaşıklık) devinim içinde vardır, ama bunlar sayılabildikleri ölçüde zamandır.⁶ (Yani “zaman” da bir düzen halindedir.) Bu da demektir ki ruh olmadan zaman da olamaz, zira sayıyı sayan bir akıl gereklidir. İşte tam bu noktada kanımca asıl mesele başlar; insanın teorik olarak var olmadığını tahayyül ettiğimizde zaman nasıl var olacaktır? Ki mümkün evrenler içinde insan hiç var olmayabilirdi de. Önce ve sonra, sayılabildiğimiz için varsa ve eğer insan aklının yokluğunda sayamıyorsak “zaman” var olmadan önce bir zaman da vardır diyebiliriz. Böylece bu zaman ve içinde bulunduğu uzam da düzensiz olacaktır. Özetle bu düşünce silsilesi bizi, “zaman” var olmadan önce de devinim olduğu ancak, sayılar aracılığıyla apeirona düzen gelmeden önce, ortada sadece zamanın biçimsiz bir hammaddesi olan düzensiz kütle yığınlarının hareketi olduğu sonucuna götürür. Mevcut sonucu, Plutharkos (7) da Moralia kitabının Platon Sorgulamaları⁷ kısmında dile getirir. Tüm bu kritik bize, Plato’nun bu fikirlerinin matematik temelli bir metafiziğe dayanan görüşler olduğunu gösterir. Böylece anlamış oluruz ki, sonsuzlukta olan oluş⁸, ve tabii varoluş, *sonsuz zamanın* akışına bağlıdır. Elbette şu iddia dile getirilebilir; arkhe her ne ise oradan oraya devinmektedir ve en nihayetinde özde değişen hiçbir şey yoktur; demek ki değişim/evrim, yoktur. Ancak devinim için de zaman gereklidir, anlaşılana o ki oluşun olduğu yerde, ki o yerde de sonsuzluk vardır, zaman da vardır. Başka bir deyişle değişim/evrim vardır da diyebiliriz.

Yukarıda da belirtildiği gibi arkhe, apeironik zamanda ve mekanda mevcudiyetini sürdürür. Her ne ise o olan arkhenin, ki günümüzde bu maddenin⁹ en basit anlamıyla atom olduğu düşünülür, felsefi açıdan heterodoks bir iddia ile bilginin kendisi olduğu da düşünülebilir. Her ne kadar gelenekte bilgi, özne ve nesnesin arasındaki ilişki¹⁰ süresince ortaya çıkan olgu olarak tanımlansa da; maddenin kendisi olarak tanımlandığı durumda artık özne kendisini nesne de yapabilir. Eğer her şey nesne olabilecekse, özne nerededir? Aslen bilginin gerçek anlamda bir nesnesi ve öznesi yoktur, sadece bilgi vardır çünkü sonsuzlukta kendisini sürekli aşan sınırsız bir varoluş vardır. Tabii burada ana konumuzun insan ve onun bilgisinin mahiyeti olması nedeniyle sorgulanması gereken asıl problem; *sınırlı insanın* sınırsız evreni bilip bilemeyeceğidir. Bu bir bağlamda gerçekliğin bilinip bilinemeyeceğinin de problemidir. Çünkü mevcut gerçeklik ancak ve ancak o varlığın mevcut bilgisi kadar olabilir.

Tikel gerçeklik, doğruluğu (ki doğruluk sadece bir önermeye/düşünceye aittir) sağlayan varlığın bir *içsel* özelliğidir. Yani kendi içinde tutarlı, tikel bütünlüğü oluşmuş ve doğru olan varlık ancak ve ancak kendi gerçekliğini

bilecektir. Bu bağlamda insanın *tikel bilgisi* gerçek anlamda bir bilgi olmayacaktır. Ve elbette burada tutarlılık derken önermeler kastedilmektedir. Gelenekte, bilgi kaynağı olmadığını düşündüğümüz analitik önermeler (8) varlığın kendi içindeki bütünlüğünden ve tutarlılığından kaynaklanır. Demek ki analitik önermeler sujenin obje ile olan ilişkisinden meydana gelmez, varlığın kendi bütünlüğü zaten bu önermeleri meydana getirir. Bu önermeler de sujeyi oluşturan maddelerin niceliği kadar olmalıdır. *Tümel gerçeklik* ise, düşünceden bağımsız olarak var olan bir durum, olgu veya nesnedir. Bu tanım her ne kadar “gerçeklik”in tanımı olsa da tikellik ile arasındaki bağlantının daha rahat anlaşılması açısından şahsım adına bunu tümel gerçeklik olarak tanımlıyorum. (9) *Tümelin bilgisine* ulaşmak da aslında tümel bütünlüğe ulaşmakla ilgilidir. Objeye ile suje arasında, dahası bir tikel bütünlük ile diğer tikel bütünlük arasındaki ilişki ise *uyumluluk* üstünden değil, *tutarlılık* üstünden ilerler. Tikel bütünlükler kendilerini aşarak daha büyük tikellere yaklaşırlar¹¹ ve böylece şeyler birbirleri hakkındaki gerçek bilgiye ulaşmış olurlar. Bahsedilen bu sürekli kendisini aşmayla da sürekli yanlış önermeler meydana gelecektir. Kaçırılmaması gereken nokta, en başta da belirttiği gibi, bilginin statik değil dinamik bir süreç olduğudur. Bu nedenle ortaya çıkan olumsal sentetik önermelerin yanlışlığının devamlılığı söz konusu değildir çünkü aşma ile meydana yeni bir tikel bütünlük meydana gelmiştir ve ortada yeniden doğruluk vardır. Ancak bu yeni tikel bütünlüğün de kendisini aşarken yeniden yanlışlık zuhur ediyor olacaktır. Buradan çıkacak sonuç, insanın kendisi dışındaki varlıklar adına elde etmekte olduğu (ki bu devamlı bir süreçtir) tüm bilgiler yanlıştır. Sınırlı insan sınırsız bir evrende ancak ve ancak yanlışları bilecektir.

Öncesinde meselenin metafiziksel ve ardından da epistemolojik kökenini ortaya koyduktan sonra en nihayetinde etik kısmına geçilebilir. Bittabi şu soru sorulabilir: Sınırlı insan, sınırsız evrende *moral/immoral*¹² olanı nasıl bilecektir? Yukarıda da bilginin mahiyetinden bahsedildiği üzere, moral/immoral olanın ne olduğunun değil *ne olmadığı* bilinebileceği malumdur. Ancak yine de duruma açıklık getirmekte daha iyi anlaşılması adına fayda vardır. Evrensel ahlak çerçevesinde, etik ilkeler bütünü ortaya koyabilmemiz için epistemik olarak bunun bilgisini aldığımız bir *belirlenmiş* ölçüt gerekir. Fakat sonsuzlukta tümele yaklaşırken, moral ya da immoral önermelerin her zaman yanlış olduğu ve sadece yanlış olanların etik açıdan bilinebileceği¹³, öncesinde anlatılan felsefe bağlamında çok rahat söylenebilir. Görünen o ki evrensel bir ahlak teorisi olamaz. Binaenaleyh şu noktaya da dikkat çekmek gerekir. Pratikte “Bir insana karşı kibar olmak doğru bir davranıştır.” önermesinin *moral bir önerme olarak doğru*, “Bir insana kaba olmak doğru bir davranıştır.” önermesinin de *immoral bir önerme olarak doğru* olduğunu yaklaşık olarak bilmekteyiz. Moral de olsa immoral de olsa, aynı anda birbirleriyle zıt anlamlar taşıyan bu iki önermenin doğru oluşu nasıl mümkün olabilir?¹⁴ Bu aynı zamanda, moral ve immoral önermelerin aynı anda nasıl mümkün olabileceğinin de sorusudur. Sebebi basittir: bu önermelerin analitik¹⁵ önermeler olmalarını sağlayacak bir sınırlılık yoktur. Tüm ahlaki önermeler sentetik önermeler olarak olumsaldır, apeironik uzamda ve zamanda sürekli bir devamlılık halindedir ve “öneriliyor” olmaktadır. Anlaşılan şudur ki, moral ya da immoral olan tüm bu önermeleri de sınırlı insan aklının kendisi kelimenin tam anlamıyla uydurur. Öyleyse insan, moral/immoral olanı uydurma ihtiyacını nereden edinir? Apeironda insanlar (veya tüm diğer varlıklar) anlık ontolojik sınırlarını aşarlar, böylece moral/immoral önermeler ortaya çıkmış olur. Gerçek o ki bu önermeler, insan sınırları içindeyse *kendi içinde tutarlı* bir etik teorisi olabilir. Moral de immoral de kendi sınırları içinde olacağından kendi içinde tutarlı olacaktır; ama *kendi dışında tutarlı* olmayacaktır.

Son olarak, her ne kadar denemenin asıl konusu olmasa da, şu noktaya değinmekte fayda görmekteyim. Kendi içindeki sınırlılığa, *λόγος* (akıl) da devreden çıkmaktadır; çünkü ortaya atılan tanrısallık¹⁶ iddialarını da temellendireceğimiz ve yine o temelleri de temellendirebileceğimiz (bu şekilde sonsuza kadar gidecektir) bir kritik söz konusu değildir.¹⁷ Demek ki mevcut ve devamlı bir akıl için de sonsuzluk gereklidir. Fakat sonsuz kritiği akıl ile yapıyorsak, bu sınırlı zihnimiz ile sonsuz bir kritik yapmak nasıl mümkün olacaktır? Dahası aklımızla ortaya koyduğumuz ve tüm sistemi onun üstüne kurduğumuz apeiron, sınırlı/sonlu bir akılla nasıl ortaya konabilir? İşte burada bir paradoks karşımıza çıkar ve açıklaması *insanın varoluşunun kendi içinde değil, kendi dışında olduğudur*. Asıl olan *kendi içinde tutarlı* olmak değildir, *kendi dışında tutarlı*¹⁸ olmaktır.

KAYNAKLAR

1. Aristotle. *Metaphysics*. Hugh Tredennick (Trans.). Cambridge: Harvard University Press. s. 19, 983b7.
2. Güler Ç. *Eski Yunanca- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
3. Guthrie WKC. *Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*. Ergün Akça (Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
4. Russell B. *Batı Felsefesi Tarihi 1. Cilt. İlk Çağ Felsefesi*. Ahmet Fethi (Çev.). İstanbul: Alfa. s. 31-73, 203-208.
5. Weber A. *Felsefe Tarihi*. H. Vehbi Eralp (Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
6. Philoponus. *On Aristotle Physics 4.10-14*. Sarah Broadie (Çev.). London: Bloomsbury Academic.
7. Plutarch. *Moralia Voluma: XIII Part 1*. Harold Cherniss (Çev.). Cambridge: Harvard University Press. s 87-88, 1007C.
8. Dursun Y. *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*. Ankara: İmge Kitabevi.
9. Çüçen AK. *Bilgi Felsefe*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

SONNOTLAR

- i. Buradaki lineer sözcüğü apeironun hareket yönünü anlatmaktadır. Mahiyeti açısından apeiron hiperbolik değerlendirilebilir.
- ii. MÖ altıncı yüzyılda ἀρχή (arkhe) sözcüğü günümüzde sanıldığı gibi “ana madde” anlamında değil, “kaynak, depo” anlamında kullanılmıştır. İslam felsefesindeki *sudûr* sözcüğünü ise tam karşılığında söylenemez.
- iii. Her ne kadar antik Yunan filozoflarını gelenek ve coğrafya açısından tam anlamıyla ayırmak mümkün olmasa da, burada en geniş anlamıyla bir ayrıma gidilmiştir.
- iv. Burada adı geçen Varlık ve Oluş bizim bahsettiğimiz varlık ve oluştan anlam bakımından farklıdır.
- v. Timaios, 39. C, *ως επος ειπειν ουκ ισασιν χρονον οντα τας τουτων πλανας* [İnsanlar gezegenlerin dolanımının zaman olduğunu neredeyse hiç anlamazlar.]
- vi. Philoponus, *On Aristotle Physics, 223a28, the prior and posterior occur in movement, and time is these in so far as they are numerable.*
- vii. *Moralia, Platonic Questions VIII, 1007. C, διο δη και Πλατων εψη χρονον αμα μετ ουρανου γενεσεος. Χρονος δ ουκ ην, ουδε γαρ ταζις ουδε μετρον ουδεν ουδε διορισμος αλλα κινησις αοριστος οαπερ αμορζος υλε χρονου και ασχηματιστος, εψελκυσασα δε προνοια και καταλαβουσα την μεν κοσμον αμα την δε χρονον εποιησεν.* [That is just the reason too why plato said that time had come to be simultaneously with heaven but there had been motion even before generation of heaven. Time there was not, however, for there was not order either or any measure or distinction but motion indeterminate, amorphous and unwroughtmatter, as it were, of time; but providence, when she took in tow and curbed matter with shapes and motion with revolutions, simultaneously made of the former a universe and of the latter time.]
- viii. Buradaki oluş ve varoluş bir süreklilik arz eder.
- ix. Burada madde sözcüğü kullanılırken, yukarıda anlatıldığı şekilde, Aristoteles’e gönderme bulunuyor.
- x. Peki burada bilgiyi insana ait görmenin kökeni nedir? Güney İtalya geleneğinin tümelin (kendini bütünlüğünü sağlamış bir tikelin) bilgisini aramasının sebebi kendilerini zamanda ve mekanda aşamamalarıdır. Ama İonlar evrim fikriyle, yani zamansallıkla, kendileri aşarlar. Bu yüzden Güney İtalyalılar bilgiyi insanın bir ürünü olarak görürken, İonlar tikellik sayesinde bilgiyi kendisinin ötesinde görür ki doğa üzerine felsefe yapmalarının da temeli budur. Burada “bilmek” eylemi sınırlı insan tarafından yapılır, görünen o ki sınırsız evreni de bilemeyecektir. İon aklıyla düşündüğümüzde görürüz ki, evrendeki her varlık kendi tikel bütünlüğünü oluşturur. Varoluş için gereken sınırsızlıkta sınırlı insanın nasıl varolduğu daha meşakkatli bir konudur. Bu sebeple burada ele alınmayacaktır.

- xi. Ancak tümele hiçbir zaman ulaşamazlar.
- xii. Türkçedeki sözcük eksikliklerinden ve anlam kaymalarından ötürü moral ve immoral sözcüklerini kullanıyorum.
- xiii. Dahası, bilinmekte olacağı...
- xiv. Tabi bunu düşünürken aslında moral ve immoral kavramlarının da birbirlerine zıt olduğunu kabul ediyorum.
- xv. Zira analitik olma durumunda ahlaki bir varlık olarak insan, kendi ontolojik tanrısallığını yaratır.
- xvi. Ki tanrısallık, burada, kendi bütünlüğünü oluşturmuş statik bir yapıya sahip olmak olarak düşünülebilir.
- xvii. Buradan tanrısallığın irrasyonel olduğu çıkarımı rahatça yapılabilir.
- xviii. Öyle ki bu “dış” varlığın maddesel bütünlüğünün haricindeki tüm evreni ima eder. Yani nesnenin varoluşu ve bilgisi onun dışındaki apeironik evrenin değillenmesiyle meydana gelir. Filhakika apeironik evren sürekli değillendiği için şeyler varolur ve bilgisi meydana gelir.